

Doprinos Matije Vlačića Ilirika širenju i očuvanju protestantske misli

Savić, Nina

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:701625>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-04**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
PRIJEDIPLOMSKI STUDIJ POVIJESTI I ENGLSKOG JEZIKA I
KNJIŽEVNOSTI

Nina Savić

**DOPRINOS MATIJE VLAČIĆA ILIRIKA OČUVANJU I
ŠIRENJU PROTESTANTSKE MISLI**

Završni rad

Rijeka, 2023.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
PRIJEDIPLOMSKI STUDIJ POVIJESTI I ENGLSKOG JEZIKA I
KNJIŽEVNOSTI

Nina Savić

**DOPRINOS MATIJE VLAČIĆA ILIRIKA ŠIRENJU I
OČUVANJU PROTESTANTSKE MISLI**

Završni rad

Doc. dr. sc. Maja Čutić Gorup

Rijeka, 2023.

IZJAVA O AUTORSTVU

Ja, Nina Savić, pod punom odgovornošću, izjavljujem da je završni rad, naslovljen "Doprinos Matije Vlačića Ilirika širenju i očuvanje protestantske misli", moje autorsko djelo te da u navedenom radu nisu, bez pravilnog citiranja, korišteni dijelovi tuđih radova.

Rijeka, rujan 2023.

Potpis studenta: _____

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Istra u doba reformacije	2
2.1. Pojava reformacije.....	2
2.2 Povijesne prilike u Istri tijekom reformacije.....	4
2.3 Djelovanje istarskih protestanata.....	6
3. Životni put Matije Vlačića Ilirika	10
4. Vlačićev značaj i ostavština.....	14
4.1. Vlačićeva uloga u protestantskim sporovima.....	14
4.2. Vlačićeva djela	18
4.3. Katalog svjedoka istine	23
5. Zaključak	26
6. Sažetak.....	27
7. Izvori:.....	28
7.1. Primarni povijesni izvori:	28
7.2. Sekundarni povijesni izvori:.....	28
7.3. Internetski izvori.....	29

1.Uvod

Matija Vlačić Ilirik (1520. – 1575.) poznat je kako u Istri i Hrvatskoj, tako i u ostatku Europe, kao jedan od vodećih predstavnika protestantskog pokreta koji je u 16. stoljeću utjecao na vjerska previranja u Svetom Rimskom Carstvu. Bez obzira što je reformacija bila prvenstveno vjerski pokret koji se zalagao za promjene u Crkvi i za povratak izvornom evanđelju, reformacija i protestantizam su ubrzo postali čimbenici društvenog i političkog života Europe. Odabir vjere utjecao je na društveni položaj, ali i osobne slobode pojedinca. Jačanjem reformacije kojoj se priklanjaju neki od izbornih knezova Svetog Rimskog Carstva, ona postaje oružje u rukama političkih moćnika i sloboda ispovijedanja vjere leži u njihovim rukama. Osim toga, reformacija dovodi i do jačanja njenog protupokreta, protureformacije u kojoj je kažnjen i stradava značajan postotak europskog stanovništva. Samim time jasno je da se Vlačićev utjecaj ne može ograničiti samo na vjerski život. Iako se u početku svog djelovanja isticao kao vjerni učenik Martina Luthera, Matija Vlačić ubrzo započinje samostalnije djelovati te se ističe kao protestantski teolog, filozof te crkveni povjesničar. Osim što je bio Lutherov sljedbenik, Vlačića mnogi smatraju i njegovim svojevrsnim nasljednikom koji se, sudeći prema procjenama nekih povjesničara i teologa, još gorljivije borio za opstanak i širenje protestantizma. U prilog ovoj tezi svakako ide i njegov odnos prema papi te njihova međusobna netrpeljivost o kojoj će biti više riječi u nastavku. Na samom početku ovog rada nalazi se svojevrsni uvod u protestantizam i reformaciju te njihov odjek u Istri, zajedno s prikazom društveno-političkih okolnosti u tom razdoblju. Osim društveno-političkog stanja, ovo poglavlje dotiče se i samog djelovanja i aktivnosti istarskih protestanata. Središnji dio rada fokusira se na lik i djelo Matije Vlačića Ilirika, na njegovo odrastanje i upoznavanje s protestantizmom. Osim toga, ključan dio njegova djelovanja jest sukob s drugim protestantskim strujama te njegova djela, od kojih sam istaknula *Katalog svjedoka istine* te njegovo surađivanje s hrvatskim protestantima.

Cilj ovog rada jest odgovoriti na ključna pitanja vezana uz ličnost Matije Vlačića Ilirika: Tko je bio Matija Vlačić Ilirik? Kako se upoznao sa protestantizmom i učenjem Martina Luthera? Koji je bio Vlačićev stav prema papi i katoličkoj Crkvi? Odgovor ću dati i na ono ključno pitanje koje je vidljivo već u samom naslovu rada, a to je: Kakav je Vlačićev utjecaj na očuvanje i širenje protestantske misli? Kako bih odgovorila na ta i slična pitanja vezana za lik i djelo Matije Vlačića Ilirika, koristila sam se dostupnom literaturom povjesničara, teologa i poznavatelja Vlačićeva života i djela.

2. Istra u doba reformacije

2.1. Pojava reformacije

Sagledavajući europsku povijest 16. stoljeća možemo reći da se radi o stoljeću prepunom burnih događaja koji će posljedično promijeniti sliku tadašnjeg europskog društva. Ono što je važno istaknuti, a tiče se spomenutih događaja, jest njihov opseg, odnosno područje utjecaja. Naime, bez obzira na mjesto izbijanja sukoba, skoro čitavo područje Europe bit će, u većoj ili manjoj mjeri, suočeno s njihovim posljedicama. Glavna opasnost europskim vladarima bilo je sve moćnije Osmansko Carstvo, koje se preko balkanskih krajeva uspješno probijalo prema središnjoj Europi i prijetilo habsburškoj prijestolnici Beču. Osim Osmanlija, Europa osjeća unutarnju krizu zbog dugotrajnih sukoba Francuske i Svetog Rimskog Carstva. Osim vojnih i političkih sukoba, započinje i reformacija. Sama riječ reformacija označava pokret za obnovu i/ili usavršavanje postojećeg stanja u vjerskim, političkim ili kulturnim institucijama te u crkvenoj povijesti, pokret kojemu je cilj bio provesti reforme u Katoličkoj crkvi.¹ Ono što je važno istaknuti jest da reformacija nije nastala izvan Katoličke crkve, već je ona poticaj za svoj nastanak dobila upravo u njoj. Kao glavni poticatelji reformi ističu se Franjo Asiški, John Wyclife, Jeronim Praški i Jan Hus, a kako bi se provela reforma Crkve, u XV. stoljeću održan je niz reformacijskih koncila (Konstanz, Pisa, Basel-Lausanne).² Kao najvažnija osoba reformacije ističe se njemački redovnik Martin Luther čije je djelovanje u doba reformacije dovelo do formiranja protestantizma kao nove kršćanske religije, nastajanja evangelističkih crkava te raskola zapadne, Rimokatoličke Crkve.

Do same reformacije dolazi upravo zbog stanja u katoličkoj Crkvi te njezinog položaja i utjecaja u društvu. Naime, tijekom razvijenog i kasnog srednjeg vijeka Crkva jasno afirmira svoj položaj u društvu te stječe sve veću moć i bogatstvo. Ono što se često ističe kao najveći uzrok pojave reformacije jest prodaja indulgencija, odnosno prodaja oprosta grijeha vjernicima. U katoličkoj vjeri termin "indulgencija" odnosi se na oprost kazne koju bi grješnik otrpio za svoje grijehе u čistilištu. Sama prodaja indulgencija funkcionirala je tako da su vjernici, nadajući se Božjem oprostom i vječnom životu, od Crkve kupovali oprost. Tim oprostom vjernicima su oprošteni svi već počinjeni, ali i oni grijesi koje će tek počiniti. Ovakva praksa dovela je do daljnj

¹ reformacija. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 17. 8. 2023. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=52218>

² reformacija. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 17. 8. 2023. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=52218>

zlouporabe te se tako primjerice novac skupljen od prodaje oprosta utrošio na izgradnju bazilike sv. Petra u Rimu. Ovakvo postupanje katoličke Crkve, posebice Svete Stolice, dovelo je do pobune djela klera kojem je pripadao i sam Luther te posljedično i do reformacije te protestantizma. Kao sam početak reformacije uzima se trenutak kad je Luther 1517. objavio 95 teza u kojima progovara o oprostima. Tim događajem raste jaz između Luthera i Svete Stolice koji svoju kulminaciju doseže Lutherovom ekskomunikacijom. Bez obzira na njegovu ekskomunikaciju, u razdoblju od sljedećih desetak godina reformacija uzima maha te se širi cijelim Svetim Rimskim Carstvom, ali i susjednim zemljama kao što su Mletačka Republika, Nizozemska, Francuska i Švicarska. Popularnost i utjecaj reformacije vidljivi su u tome što su reformaciju podržavali i mnogi gradovi, ali i izborni knezovi što je bio dodatni udarac za cara Svetog Rimskog Carstva. Međutim, reformacija je nailazila na unutarnje probleme i sukobe. Tako je u Švicarskoj došlo do reformatorskog pokreta predvođenog Ulrichom Zwinglijem³ čiji su se članovi priklanjali kalvinizmu. Ubrzo dolazi do stvaranja *Augsburške konfesije*⁴ (1530.) u kojoj su po prvi puta izneseni teološki temelji reformacije, a koja nije prihvaćena od cara Svetog Rimskog Carstva, Karla V. Jačanjem reformacije ona postaje priznata od strane viših staleža koji u prihvaćanju i podupiranju reformacije vide mogućnost jačanja svoje političke moći i utjecaja na političko stanje u Carstvu budući da su upravo oni imali ključnu riječ u odlučivanju tko će vladati. Iako car na jačanje reformacije odgovara organiziranom protureformacijom, veliki dio plemstva protivio se carevoj odluci, što je 1555. rezultiralo Augsburškim vjerskim mirom kojim je priznata *Augsburška konfesija*. Jedan od rezultata ovog mira jest i odluka da izborni knezovi Svetog Rimskog Carstva odlučuju o tome hoće li na teritoriju koje je pod njihovom ovlasti dopustiti protestantizam ili će rimokatolička vjera biti jedina dopuštena. Ovakva praksa poznata je i pod sloganom „Cuius regio, eius religio“, odnosno „Čija zemlja, njegova vjera“.

³ Ulrich Zwingli bio je švicarski vjerski reformator koji je pod utjecajem Erazma Roterdamskog pripadao humanističkom krugu. Bio je začetnik cvinglijanstva, pokreta unutar protestantskog pokreta, koji je bio radikalniji od luteranstva. Zwingli je odbacivao sve što je smatrao da se protivi Svetom pismu, posebice papinsku vlast, celibat, raskoš crkvenih dostojanstvenika, ukinuo je misu, sakramente, redovničke zavjete i štovanje svetaca. Usp. Zwingli, Ulrich. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 1. 9. 2023. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=67601>

⁴ *Augsburška konfesija* jest dokument koji sadrži ispovijest vjere i dan je caru Karlu V. Napisao ga je Phillip Melanchton, a odobrio sam Luther te se u njemu želi pokazati da je cilj reformacije istrijebiti zlouporabu u Crkvi. Usp. *Augsburška konfesija*. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 1. 9. 2023. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=4598>

2.2 Povijesne prilike u Istri tijekom reformacije

Reformacija se ubrzano širila Svetim Rimskim Carstvom, posebice njegovim rubnim područjima. Istra nije bila iznimka te je i ona ubrzo postala zahvaćena reformacijom. Za širenje reformacije na području Istre zaslužno je više čimbenika, od unutarnjih problema (neimaština, epidemije kuge i malarije, unutarnje migracije) pa sve do vanjskih odnosa Carstva s drugim europskim silama koji su obilježeni ratovima i sukobima između cara Svetog Rimskog Carstva i Francuske. Ključni uzroci ovog sukoba svakako su bili površina Svetog Rimskog Carstva te nikad jača obitelj Habsburg koja je zbog obiteljskih veza vladala teritorijem Španjolske, Nizozemske, nasljednih habsburških zemalja, Svetog Rimskog Carstva, ali i prekooceanskim španjolskim kolonijama. Kao važni habsburški carevi koji su tijekom 16. stoljeća pridonijeli munjevitom jačanju Habsburgovaca ističu se Maksimilijan I., Filip I. Lijepi te Karlo V.⁵ Maksimilijan I. se osim svojim promicanjem humanizma i pjesništva ističe i svojim brakom s Marijom Burgundskom, kojim je potomcima osigurao i burgundsko nasljeđe.⁶ Njegov sin Filip I. Lijepi poznat je po braku s Ivanom Ludom, kćerkom Ferdinanda Aragonskog čime će u budućnosti doći do spajanja Španjolske i Svetog Rimskog Carstva. Nakon smrti svih članova španjolske kraljevske obitelji koji su imali prednost nad Ivanom u preuzimanju prijestolja, jedina opcija postaje Ivana i njeni nasljednici. Budući da je njezin suprug umro već 1506., a njezino psihičko zdravlje ubrzano se narušavalo, vlast preuzima njezin sin Karlo V. On je tada pod svojom vlašću imao teritorij veći od ijednog zapadnog vladara, a koji je obuhvaćao obiteljske teritorije Habsburgovaca u Austriji, Španjolsku, španjolske kolonije u Americi, Napulj te Nizozemsku.⁷ Ovakvo gomilanje moći u rukama jedne vladarske obitelji izazvat će neravnotežu snaga u Europi te će doći do sukoba koje će ponajviše poticati Francuska pod vlašću Franje I. koji strahuje od moćnog habsburškog carstva koje je okružilo Francusku. Franjo I. i Karlo V. ratovali su dugi niz godina, od 1521. do 1559. godine, te su u svoje sukobe uvlačili i druge sile kao što su Mletačka Republika, Papinska Država te Osmansko Carstvo.⁸ Budući da je Milano bio od posebnog interesa za obje strane, države Apeninskog poluotoka i njihove susjedne zemlje, uključujući Istru, bile su izložene ratnim sukobima Francuske i Svetog Rimskog Carstva, ali i Svetog Rimskog Carstva i Mletačke Republike.⁹ Situacija se smirila tek

⁵ Lohse, *Martin Luther*, 17.

⁶ *Isto*, 17.

⁷ *Isto*, 17.

⁸ Bilješke sa predavanja „Novovjekovna povijest Europe“

⁹ Lohse, *Martin Luther*, 17.

1521. godine kada dolazi do pregovora u Wormsu između Mletačke Republike i Karla V.¹⁰ Tim događajem uspostavljena je sporazumna granica između Svetog Rimskog Carstva i Mletačke Republike na području Istre, a njome je većina Istre (skoro 75%) pripala mletačkom dijelu. Mletački dio je prvenstveno činilo priobalje te se ono protezalo od sjeverozapadnog gradića Milja pa sve do jugoistočnih istarskih gradića Labina i Plomina. Osim priobalja, Venecija je držala vlast i nad nekolicinom većih gradova u unutrašnjosti, kao što su Motovun, Buzet, Buje, Bale, Kanfanar te drugi manji gradići.¹¹ Što se tiče habsburškog dijela Istre, Miculian kaže kako je on bio oblikovan od različitih feuda od kojih su se najviše isticali Kastavska grofovija i Pazinska knežija, a obuhvaćali su područje središnje Istre te grad Trst koji je bio pod izravnom zaštitom cara.¹² U ova dva područja na koja je Istra bila podijeljena ključnu razliku činio je ustroj vlasti. Naime, u mletačkom dijelu Istre, mjestima su upravljali gradski načelnici, kapetani i grofovi koji su najčešće bili talijanskog podrijetla te su s područja Venecije slani u Istru gdje su upravljali vojnim i civilnim djelatnostima. U odlučivanju kako bi trebao izgledati društveni život te što je dopušteno, a što ne, mletački dužnosnici koristili su se starim običajima, ali i statutima.¹³ Što se tiče habsburškog dijela, prvenstveno Pazinske knežije, car ju je povjeravao pouzdanim osobama (najčešće grofovima) koji su nerijetko živjeli izvan Knežije te su upravo u njoj vlast povjeravali namjesnicima koji su stolovali u velikim kaštelima kao što su Pazin i Kožljak.¹⁴ Budući da su na jednom tako relativno malenom prostoru Istre vladale dvije europske političke sile, često su između njih izbijali sukobi koji su se nerijetko pretvarali u ratove. Takva stalna napeta situacija i sukobi doveli su do pustošenja istarskog poluotoka. Istra je početkom 16. stoljeća patila i od sve češćih osmanskih napada i pljački, pogotovo nakon pada Bosne.¹⁵ Kao posljedica stalnih sukoba, dolazi do pustošenja obradivih površina, stradava stoka, kao i stambene jedinice, što dovodi do velike oskudice i siromaštva.¹⁶ Živeći u takvim uvjetima, velik broj ljudi pati od gladi, ali i brojnih bolesti od kojih su najsmrtonosnije bile epidemije kuge, dok je na zapadnoj i južnoj obali stanovništvo vodilo bitku s malarijom. Zbog ovako teških uvjeta, sve češće su različite migracije, od kojih se najviše ističe unutrašnja migracija iz sela u grad. Tim procesom dolazi do napuštanja i uništenja sela, kao i do povećanja neobrađenih i zapuštenih zemljišta. Kao odgovor na depopulaciju sela, mletačke i austrijske vlasti odlučile su

¹⁰ Miculian. *Istra u doba protestantizma*, 35.

¹¹ *Isto*, 35.

¹² *Isto*, 35.

¹³ *Isto*, 35.

¹⁴ *Isto*, 36.

¹⁵ *Isto*, 37.

¹⁶ Čutić Gorup, *Članovi obitelji Barbo kao zaštitnici reformacije u Pazinskoj knežiji*, 73.-74.

se za provođenje kolonizacije kojom bi doseljeni stanovnici dobivali određene povlastice.¹⁷ Najveći dio doseljenika dolazio je s područja talijanskih pokrajina Furlanije i Karnije, ali i s područja hrvatskih i južnoslavenskih teritorija, mletačkih posjeda na Levantu te albanskog priobalja koji na prostor Istre dolaze u potrazi za boljim uvjetima života koji su im bili obećani od strane lokalne vlasti u nadi da će se poboljšati gospodarska i demografska situacija.¹⁸ Iako se na prvu činio kao dobar korak ka poboljšanju gospodarstva i povećanju stanovništva, ovakav raznovrstan etnički sastav stanovništva dovodio je do sve češćih sukoba novopridošlica i starosjedioca koji nisu bili zadovoljni povlasticama koje su obećane novopridošlicama.¹⁹

2.3 Djelovanje istarskih protestanata

Kad govorimo o reformaciji u hrvatskim zemljama možemo reći da je ona zahvatila područje čitave današnje Hrvatske, ali do njezine afirmacije dolazi na rubnim područjima gdje su gospodarski problemi izraženiji i gdje nije prisutna jaka središnja vlast. Osim pod pojmom „reformacija“, reformacijski pokret u Hrvatskoj naziva se i „protestantizam“ te protestanti sebe često nazivaju i evangelicima zbog svoje želje povratka izvornom Evanđelju, a u narodu su poznati i kao „luterani“ bez obzira jesu li pripadali drugim strujama unutar reformacijskog pokreta.²⁰ Uzimajući u obzir situaciju koju sam ranije opisala, stalnu opasnost od osmanskih napada, opću nesigurnost u gradovima i na selima, gospodarsku iscrpljenost i sukobe među stanovništvom različitih etničkih skupina, hrvatske zemlje nisu imale jednake uvjete za razvoj protestantizma kao što je to bilo u središnjim dijelovima Svetog Rimskog Carstva. Iako su se hrvatske zemlje često oslanjale na papinsku pomoć što je dovelo do toga da je većina stanovnika pristala uz Svetu Stolicu protiv reformacije, određeni krajevi današnje Hrvatske brže su i u većoj mjeri prihvatili reformaciju. Krajevi gdje se reformacija najviše proširila i ostavila traga bili su Međimurje i Istra. Do Istre je reformacija dolazila iz više smjerova; ponajviše iz Venecije koja je u to doba bila središte europskog tiskarstva, ali i sredina koje su se isticale svojom tolerantnošću prema različitim novim idejama i stavovima.²¹ Osim iz Mletačke Republike, reformacija se širila i iz Kranjske, Koruške, Štajerske, Trsta i njemačkih zemalja.²² Na području

¹⁷ Miculian *Istra u doba protestantizma*, 39.

¹⁸ *Isto*, 40.

¹⁹ *Isto*, 41.

²⁰ Bratulić, *Značaj i značenje hrvatskoga protestantskog pokreta*, 8.

²¹ *Isto*, 10.

²² Čutić Gorup, *Članovi obitelji Barbo kao zaštitnici reformacije u Pazinskoj knežiji*, 73.

istarskog poluotoka, reformacija se više proširila u mletačkoj Istri. Razlog tome bila je tolerantnost venecijanskih vlasti prema njemačkim trgovcima i teološko obrazovanim biskupima i župnicima.²³ Govoreći o reformaciji na području Pazinske knežije, može se reći da je otpor reformaciji bio strog. Habsburgovci su na reformaciju gledali isto kao i Crkva; smatrali su da je treba čim prije uništiti i osigurati povratak krivovjernih pod krilo Rimokatoličke crkve. Kao glavnu metodu da se smanji utjecaj i širenje reformacije, Habsburgovci su se koristili prijetnjama, progonima i drugim kaznama koje su za zadatak imale upozoriti i zastrašiti stanovništvo. Slične metode borbe protiv reformacije, venecijanska vlast donijela je tek 1547. godine, pet godina nakon što je papa izdao bulu *Licet ab initio* kojom je vratio moć djelovanja Svetoj inkviziciji. Tada je Mletačka Republika pristala na osnivanje sudova te je dužd odabrao tri patricija da pomažu inkvizitoru u borbi protiv heretika.²⁴ Kao najpoznatiji svjetovni pokrovitelj reformacije isticala se obitelj Barbo, odnosno ogranak obitelji Barbo koji je stolovao u gospoštiji Kožljak, na području Pazinske knežije. Obitelj Barbo bila je mletačka plemićka obitelj koja je gospodarila gospoštijama Kožljak i Paz na području Pazinske knežije. Ivan Bernardin Barbo oženio se 1480. Katarinom Mojsijević, kćeri Martina Mojsijevića koji je bio gospodar Kožljaka. Od njihove djece jedino su sinovi Kastelman i Ivan doživjeli zrele dobe te je Kastelman završio pravo i postao sudac, dok je Ivan postao svećenik te naposljetku i pićanski biskup 1525. godine.²⁵ Nakon Kastelmanove smrti nasljeđuju ga njegovi sinovi Bernardin, Franjo i Juraj Barbo. Bernardin se oženio Barbarom von Walderstein, gospodaricom Paza, čime je dobio vlasništvo nad tim dvorcem. Budući da je umro već 1551. godine, upravu nad gospoštijom Kožljak preuzeo je Franjo Barbo koji je zajedno sa svojim bratom Jurjem služio Habsburgovcima u borbi protiv Osmanlija. Upravo zbog ovoga se smatra da su Franjo i Juraj Barbo mogli ostati u Knežiji bez obzira što su poticali reformaciju. Franjo Barbo je tijekom svog obnašanja dužnosti riječkog kapetana iskazivao želju da Rijeka postane središte za širenje protestantskih knjiga na hrvatskom jeziku.²⁶ Franjo Barbo značajan je i po svom pomaganju uraškoj tiskari. Naime, saznajemo da je on tražio nove djelatnike za tiskaru, tražio kvalitetne prevoditelje *Biblije* te čak raspravljao s jednim padovanskim doktorom oko djelovanja u tiskari i prevođenja *Biblije* na dalmatinski.²⁷ Franjo Barbo značajan je i po svojoj potrazi za već prevedenom *Biblijom* o kojoj mu je govorio Ungnad i za koju mu je rekao da se čuva u

²³ *Isto*, 73.

²⁴ *Isto*, 73.

²⁵ *Isto*, 75.

²⁶ *Isto*, 77.

²⁷ *Isto*, 82.

samostanu na Rabu.²⁸ Utjecaj obitelji Barbo na razvoj i opstanak reformacije u Istri od velikog je značaja, a o tome nam govori činjenica da su se Franjo i Juraj na saboru staleža 1579. u Ljubljani pobunili protiv progona pazinskog kapelana Matije Živčića. Uzrok ovog događaja bila je zapovijed pulskog biskupa Mattea Barbabianche da riječki kapetan Leonard Attems mora uhititi Živčića. Time što su javno branili reformaciju i njene članove, obitelj Barbo se smatrala jednim od njenih glavnih zaštitnika na području Pazinske knežije. O važnosti protestantizma kao i same vjere u životu obitelji Barbo govori to što je Messaldo Barbo, sin Bernardina Barba bio vatreni pristaša protestantizma i širitelj reformacije koji je neuspješno pokušavao svoju djecu odgojiti u duhu protestantizma. Ona su se naime vratila katoličkoj vjeri što je u Messaldu izazvalo bijes te je tijekom jedne žestoke rasprave o pitanju vjere ubio svog sina Kastelmana, za što je kažnjen smrtnom kaznom u Ljubljani.²⁹

Što se pak klera tiče, jedan dio se priklonio reformaciji jer je u njoj vidio ostvarenje svojih težnji. Naime, lokalni svećenici glagoljaši nisu imali povjerenje u biskupe koji su većinom bili stranog podrijetla te su se svećenici glagoljaši približili protestantskim propovjednicima koji su dobro poznavali *Bibliju*. Glagoljaši su se približili protestantskim propovjednicima i zato što im je nedostajalo knjiga koje bi mogli razumjeti i iz njih služiti bogoslužje. Svećenici i ostatak nižeg klera pristupanjem reformaciji nadao se poboljšanju u crkvenim redovima; ukidanju celibata, izjednačenju svećeničkog reda i dr. Bez obzira na njihovo sudjelovanje u reformaciji, svega nekolicina svećenika bila je kažnjena i prognana iz svojih župa. Većina je pak ostala u Istri te pomagala u tiskanju, redakturi i korekcijama protestantskih knjiga ponajviše iz uraške tiskare.³⁰ Upravo su knjige bile najvažniji uzrok, ali i najpopularniji medij za širenje reformacije u Istri. Bratulić smatra da su protestantski pokret u Istri započeli upravo svećenici glagoljaši koji su došli do toliko potrebnih knjiga, stekli određena znanja i ispravili nepravdu koju su osjećali u crkvenim redovima. Tako su glagoljaški svećenici te mala skupina protestanata, a čine ju Petar Pavao Vergerije, Matija Vlačić Ilirik, Stipan Konzul i Anton Dalmatin (koji je podrijetlom iz sjeverne Dalmacije ili Hrvatskog primorja)³¹ shvatili da su knjige nužne za opismenjavanje stanovništva, ali i širenje Božje riječi. Naime, dotad su pismeni staleži bili samo plemići i kler. Kako bi im približili vjeru, ali i svoje misli, svećenici glagoljaši su se zalagali za održavanje mise na narodnom jeziku te tiskanje knjiga na narodnom jeziku. Uz pomoć

²⁸ *Isto*, 83.

²⁹ *Isto*, 79.

³⁰ Bratulić, *Značaj i značenje hrvatskog protestantskog pokreta*, 10.

³¹ Anton Dalmatin. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 22. 8. 2023. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=3148>

štajerskog baruna Ivana Ungnada započeli su, u tiskari u Urachu prevoditi te tiskati knjige na hrvatskom jeziku, na svim trima pismima (latinica, glagoljica i ćirilica), ali i na talijanskom jeziku. Prve tiskane knjige hrvatskih protestanata bile su tiskane na hrvatskoglagojskome pismu (njih 14), zatim na ćirilici (njih 6) te konačno i na latinici (njih 9).³² Prve protestantske knjige zapravo su bile početnice kojima je bio cilj pomoći u obrazovanju cjelokupnog puka, a ne samo klera. Takve početnice bile su poznate pod imenom bukvari-*Table za dicu*.³³ Osim početnica kojima su željeli provesti sustavno opismenjavanje i obrazovanje puka, istarski protestanti zajedno s Primožom Trubarom (slovenski protestantski reformator i pisac) tiskali su i *Katekizam* te svoj najveći pothvat, a to je prijevod *Novoga Zavjeta-Prvi i Drugi del Novoga Testamenta*.³⁴ Osim navedenih knjiga, istarski protestanti su u tiskari u Urachu izdali i tiskali i druge knjige poučnog i polemičnog karaktera, a među njima se našla i Lutherova *Postila* koja je tiskana glagoljicom i ćirilicom. Primož Trubar koji je bio jedna od najznačajnijih osoba u radu uraške tiskare poznat je po tome što je za neka izdanja protestantskih knjiga pisao predgovore i posvete na njemačkom jeziku, a najpoznatija je ona posvećena kralju Maksimilijanu.³⁵ Poseban značaj ovakvih predgovora proizašlih iz skupina protestantskih djelatnika leži u tome što je u tim predgovorima opisana situacija u hrvatskim zemljama koje su konstantno na udaru osmanske vojske. Time što se opisuju društvene, vjerske i gospodarske prilike, pokušava se svjetskoj javnosti te posebice vladarima, ukazati na to koliku žrtvu hrvatske zemlje podnose dok se bore da pruže otpor osmanskoj vojsci te se traži pomoć hrvatskim braniteljima na granici s osmanskim teritorijem.³⁶ Još jedan važan društveno-kulturni aspekt na koji su protestanti pokušali utjecati jest stvaranje jedinstvenog književnog jezika te rješavanje problema pisma kojim bi se služili prilikom tiskanja svojih knjiga te tako smanjili troškove tiskanja i povećali broj naslova koji su u mogućnosti tiskati. Tako pokušavaju objediniti sva tri narječja (čakavsko, štokavko i kajkavsko) u jedinstveni i široko rasprostranjeni jezik koji bi se koristio na cijelom hrvatskom području.³⁷

Kao jako važnog istarskog protestanta ističe se popa glagoljaša Stipana Konzula Istranina, koji je zbog svog djelovanja bio prognan iz župe u središnjoj Istri, te Antona Dalmatina s kojim se fokusirao na glagoljašku, rukopisnu i tiskanu književnu predaju. Osim toga u Svetom Rimskom

³² *Značaj i značenje hrvatskog protestantskog pokreta*, 14.

³³ *Isto*, 17.

³⁴ *Isto*, 14.

³⁵ *Isto*, 15.

³⁶ *Isto*, 15.

³⁷ *Isto*, 15., 16.

Carstvu su radili na opremanju tiskare ćirilničnim i glagoljičnim slovima te na korekturama knjiga.³⁸ Iako je u mladosti odselio u Sveto Rimsko Carstvo te nije djelovao na području Istre, Matija Vlačić Ilirik se osim kao jedan od najpoznatijih europskih protestanata, ističe i kao jedan od najvažnijih istarskih protestanata upravo zbog utjecaja koji je ostavio na istarske protestante te Primoža Trubara koji je zajedno sa Stipanom Konzulom i Antonom Dalmatinom bio ključna figura u procesu izdavanja i tiskanja hrvatskih protestantskih knjiga.³⁹

3. Životni put Matije Vlačića Ilirika

Dana 3. ožujka 1520. u istarskom gradiću Alboni, odnosno današnjem Labinu, rodio se Matija Vlačić Ilirik (lat. Matthias Flacius Illyricus).⁴⁰ Iako se navodi da je bio plemićkog podrijetla zbog svoje majke Jacobee Luciani koja je potjecala iz građanske plemićke obitelji Luciani, Matijin otac Andrija Vlačić nije bio plemićkog statusa.⁴¹ Osim polemika oko njegovog društvenog statusa, vode se polemike i oko Vlačićeva prezimena. Naime, osim prezimena Vlačić, Matija Vlačić se koristio i prezimenom Franković (Frankowich ili Francowitz) što je vidljivo u dokumentu koji je izdan na Vlačićev zahtjev, a pečatom sv. Marka ga je obilježio podestat Labina. Bez obzira što znamo da je koristio oba prezimena, i dalje nismo sigurni kako je do njih došlo te radi li se o lokalnom nadimku za obitelj ili je do toga došlo zbog obiteljskih veza.⁴² Govoreći o obiteljskim vezama koje su utjecale na Vlačićev životni put bitno je spomenuti da je imao dvoje starije braće (Franjo i Jakov) i tri starije sestre (Celijsa, Dominika i Martina) te da je u dobi od svega 12 godina ostao bez oca.⁴³ O Vlačićevom obrazovanju na području Labina ne znamo mnogo, ali vjeruje se da je u obližnjem franjevačkom samostanu (koji su utemeljile obitelji Lupetino i Luciano) naučio ćirilicu i glagoljicu.⁴⁴ Sa 16 godina pak, Matija odlazi u Veneciju gdje nastavlja svoje obrazovanje u školi San Marco gdje ga je podučavao renesansni humanist Giambattista Ignazio.⁴⁵ Ignazio je također bio dobar prijatelj Erazma Roterdamskog te je postigao značajan doprinos historiografiji napisavši kratke povijesti Rima i Bizanta te srednjovjekovnih zapadnih vladara što je vjerojatno utjecalo na to da će

³⁸ Isto, 12.

³⁹ Isto, 12.

⁴⁰ Ilić, *Milost, vjera i grijeh. Teologija Matije Vlačića Ilirika*, 17.

⁴¹ Isto, 17.

⁴² Olson, *Matija Vlačić i opstanak Lutherove reforme*, 33.

⁴³ Isto, 33.

⁴⁴ Isto, 33.

⁴⁵ Ilić, *Milost, vjera i grijeh. Teologija Matije Vlačića Ilirika*, 17.

kasnije Vlačić razviti ljubav prema historiografiji.⁴⁶ Bez obzira na svoj rani odlazak iz rodne Istre, Vlačić je čitav život osjećao veliku povezanost s Labinom te se smatrao prvenstveno Labinjanom i Istraninom što je često iskazivao u svojim djelima i spisima. Međutim, budući da je Labin u to doba bio pod mletačkom vlašću, Vlačić je nerijetko iskazivao svoju naklonost Veneciji. Tako se recimo u pismu duždu iz 1570. godine poziva na svoju „premilu domovinu“, odnosno Mletačku Republiku, a jedan od njegovih pseudonima bio je i Henetus, što na grčkom znači „Mlečanin“.⁴⁷

O trenutku kada Vlačić započinje svoje školovanje u Veneciji, možemo govoriti kao o početku njegova upoznavanja s protestantizmom. Naime, na nagovor svog rođaka Balda Lupetine, koji je zbog pristajanja uz protestantizam bio nakon suđenja udavljen u venecijanskom kanalu⁴⁸, Vlačić svoj životni put nastavlja u njemačkim zemljama Svetog Rimskog Carstva u kojim je u prvoj polovici 16. stoljeća reformacija bila na svom vrhuncu. Prva postaja na njegovom putu bio je grad Basel gdje je upisavši se na sveučilište 1. svibnja 1539. , koristio ime „Matheus de Francis de Albona Poensi Diocesi in Illyrico sub Venetorum dicione, pauper“. Dodatak „pauper“ pored njegovog imena označavao je pak njegov status studenta koji je bio siromašan te je stoga bio oslobođen plaćanja troškova školarine i upisnine. Zbog lošeg financijskog stanja Matija je primljen na stanovanje u kuću profesora Simona Grynaeusa koji ga je po Vlačićevim riječima tretirao kao vlastitog sina.⁴⁹ Nakon kratkog boravka u Baselu, koji je bio značajan jer je Vlačiću pomogao pri razumijevanju reformacijskih ideja i ciljeva, Vlačić seli u Tübingen gdje ga pod svoj krov prima hrvatski humanist, prevoditelj i reformator Matija Grbić (Matthias Garbitius Illyricus). On mu je bio odskočna daska u daljnjem obrazovanju i karijeri te ga je upoznao s brojnim važnim ljudima kao što su Leonhart Fuchs, Jakov Schegk, Ludwig Grempp, Joachim Camerius i dr.⁵⁰ Budući da su Grbić i Camerius u Vlačiću vidjeli veliki potencijal, odlučili su ga poslati u Wittenberg kako bi tamo nastavio sa svojim studijem. Došavši u Wittenberg, Vlačić se po prvi puta uživo susreće s Martinom Lutherom, a njihov susret ovjekovječio je u svom autobiografskom spisu *Apologia*. U njemu progovara o teškom psihičkom i duševnom stanju koje ga je zadesilo po dolasku u Wittenberg te zbog kojega se osjećao izrazito tjeskobno i nemoćno. Čuvši to, đakon Friedrich Bachofen, uspio je dogovoriti da Matija ode upoznati Martina Luthera koji bi mu zasigurno pomogao s njegovim problemima.

⁴⁶ Isto, 17.

⁴⁷ Schumann, *Matija Vlačić Ilirik: Historiograf s predumišljajem*, 51., 52.

⁴⁸ Čutić Gorup, Vignjević. *Sudbina protestantske misli u Pazinskoj knežiji u Vlačićevo doba*. 37.

⁴⁹ Ilić, *Milost, vjera i grijeh. Teologija Matije Vlačića Ilirika*, 18.

⁵⁰ Isto, 20.

Upravo to se i dogodilo; Luther je svojim iskustvom i Božjom riječju uspio utješiti Vlačića.⁵¹ Od ovog susreta nadalje, Vlačić Luthera vidi kao „srodnu dušu, čovjeka s ljudskim sumnjama i nesigurnostima kojega je mučilo isto ono što je progonilo Vlačića", odnosno kao prijatelja koji mu je pomogao u borbi s tjeskobom, suicidalnim mislima i strahovima. Za vrijeme studiranja u Wittenbergu, Vlačić postaje poznat kao izrazito marljiv i predan student, kojeg se moglo vidjeti samo na sveučilištu ili u crkvi. Tako je čak 1554. godine Vlačić postavljen za izvanrednog profesora hebrejskog jezika.⁵² Svega godinu dana kasnije Vlačić se oženio s Elisabeth, kćerkom pastora Michaela Fausta iz Dabruna, s kojom je imao 12 djece od kojih je najstarije bio sin Matija. Na vjenčanju prisustvovao je i sam Luther što jasno odražava bliskost i međusobno poštovanje Luthera i Vlačića. Samo nekoliko tjedana nakon Vlačićeva vjenčanja Luther umire, što je bitna odrednica u Vlačićevu životu jer od tog trenutka on postaje jedan od najgorljivijih luterana i zaštitnika Lutherove misli i ostavštine. U životu svih protestanata bila je bitna i 1546. godina, kada car Karlo V. izdaje tjeralicu protiv dvojice protestantskih vođa; Johanna Friedricha I., saksonskog kneza izbornika i Phillipa I., zemaljskog grofa od Hessena čime započinje Schmalkaldski rat koji ubrzo zahvaća Wittenberg.⁵³ Nedugo zatim zatvara se i sveučilište, a Matija i supruga bježe u Braunschweig.

Nakon Augsburškog interima,⁵⁴ vjerskog zakona kojeg je car Karlo V. nametnuo na protestantskim područjima, Vlačić odstupa s profesorske pozicije na sveučilištu u Wittenbergu te odlazi u Magdeburg koji tad još nije bio pod opsadom carske vojske. Budući da je Magdeburg bio grad koji se odupirao volji cara, Vlačić je još prije svog dolaska u grad počeo objavljivati anonimne brošure i traktate protiv Melanchtona, njegovih sljedbenika i drugih protestanata koji su podržavali interim,⁵⁵ odnosno smatrali da postoji mogućnost da dođe do kompromisa i konačnog pomirenja između katolika i protestanata. Međutim, kao najvažnije postignuće Vlačićeva osmogodišnjeg boravka u Magdeburgu uzima se djelo *Magdeburške centurije* koje je

⁵¹ Isto, 21.- 23.

⁵² Isto, 24.

⁵³ Isto, 26.

⁵⁴ Augsburški interim bio je pokušaj dogovora protestanata i katolika, koji je car Svetog Rimskog Carstva, Karlo V. nametnuo njemačkim protestantima na saboru u Augsburgu 1548. godine. Ovaj zakonski akt kojim se pokušalo postići kompromis u vezi sakramenata, odnosa s Rimokatoličkom crkvom i drugim vjerskim pitanjima, ostaje samo političko-diplomatski akt jer nije prihvaćen ni s jedne strane te se vjerski rat u njemačkim zemljama pojačao. Usp. Augsburg. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 1. 9. 2023. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=4597>

⁵⁵ Termin *interim* odnosi se na prethodnu, privremenu odredbu ili sporazum koji je na snazi dok se sporno pitanje konačno ne uredi. U ovom kontekstu odnosi se na Augsburški interim. Usp. interim. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 1. 9. 2023. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=27628>

protestantsko djelo o povijesti Crkve. Osim *Centurija*, Vlačić je napisao i *Katalog svjedoka istine*, koji predstavlja skupinu svjedočanstava raznih katoličkih svetaca koji su se odupirali Papinskoj vlasti te ostali vjerni Svetom Pismu, odnosno Bibliji. U tom razdoblju Vlačić je postao i predvodnik skupine luterana koji su nezadovoljni kompromisima sklopljenima s Katoličkom crkvom.⁵⁶ Vlačić se 1557. godine preselio u Jenu, što se pokazalo kao kriva odluka. Naime, od njega se zahtijevalo osnivanje novog teološkog fakulteta i osnivanje sveučilišta koje bi moglo parirati wittenberškom, U nakani da ostvari postavljene zadatke te da nastavi rad na djelu *Historia ecclesiastica*, Vlačić je sa sobom doveo i trojicu svojih kolega teologa što ga dovodi u sukobe s domaćim predavačima. Iako je bilo više povoda za sukob, kao dva najvažnija ističu se plaća Vlačića i njegovih kolega te Vlačićevo podrijetlo; domaći predavači, kao i ostali neprijatelji, uporno su mu predbacivali njegovo slavensko podrijetlo.⁵⁷ Budući da u 5 godina boravka u Jeni nije napisao nijedno značajno djelo, a pokušaj osnivanja sveučilišta je propao, on dobiva otkaz te mu je zabranjeno podučavati na području Tiringije i ernestinske Saske.⁵⁸ Azil je pronašao u Regensburgu, gdje je njegov prijatelj, superintendent Nikolaus Gallus s gradskim vlastima postigao sporazum o tome da Vlačić u Regensburgu pronađe azil. Tamo je došao s idejom osnivanja teološkog sveučilišta na kojem bi polaznici učili služenje na njihovim materinskim slavenskim jezicima te se po završetku studija vraćali u svoje rodne krajeve i tamo širili evangelističku, odnosno protestantsku vjeru. Osim tog pothvata, Matija je htio premjestiti i slavensku tiskaru iz Uracha u Regensburg koji bi tako postao centar slavenske reformacije.⁵⁹ Godine 1564. Vlačiću je umrla supruga te je postao samohrani otac koji se trebao brinuti o 12 djece. Budući da je bio lošeg zdravlja, njegov prijatelj Gallus mu je predložio ponovnu ženidbu te se Vlačić oženio za mladu Magdalenu, kćer pastora Ibecka. Ubrzo nakon vjenčanja, car Maksimilijan II. poništio je Vlačićev azil te on bježi u Antwerpen.⁶⁰ U Antwerpen je pozvan od strane gradskog senata te je ondje postao savjetnik evangelističkog pokreta u crkvenim pitanjima.⁶¹ Za svog boravka u Antwerpenu Vlačić je objavio *Antwerpensko vjeroispovijedanje*, koje je prema Iliću istodobno bilo crkveni pravilnik, ali i izjava vjere. Tijekom 1567. godine kada je vojska opkolila grad i svi su protestanti bili potjerani, Vlačić je proveo godinu dana lutajući i seleći se da bi se na kraju zajedno s obitelji smjestio u Strasbourgu. Iako im nisu bila dana građanska prava, dobili su boravišnu dozvolu uz uvjet da

⁵⁶ Ilić, *Milost, vjera i grijeh. Teologija Matije Vlačića Ilirika*, 30.

⁵⁷ *Isto*, 34.

⁵⁸ *Isto*, 35.

⁵⁹ *Isto*, 35.

⁶⁰ *Isto*, 38.

⁶¹ *Isto*, 38.

se Vlačić ne miješa u crkvene poslove i škole na području grada. Za vrijeme njegova boravka u Strasbourgu, Vlačića se sve češće optuživalo za krivovjerje pa je gradsko vijeće od njega zahtijevalo da u pisanom obliku obrani svoje stavove o iskonskome grijehu koji su se kosili s onima brojnih teologa. Iako su na početku gradske vlasti bile zadovoljne s Vlačićevim vjerovanjima i stavovima, ipak su odlučili da on svoja vjerovanja mora obrazložiti i vodećim wittenberškim teolozima. Tako je 10.kolovoza 1571. održan okrugli stol između Matije Vlačića i Jakoba Andreaea. Budući da su Vlačića pratile kontroverze zbog njegovih stavova, odluka okruglog stola nije išla njemu u korist te je odlučeno kako on mora biti prognan iz grada.⁶² Kao posljednje trajno Vlačićevo utočište i boravište uzima se Frankfurt na Majni, gdje im je nadstojnica ženskog samostana Catharina Meerfeld. Budući da je glavni Vlačićev neprijatelj, izborni knez Saske, August Saksonski uspio natjerati gradske vlasti da se Vlačića progna, on provodi sljedeću godinu lutajući njemačkim zemljama u nadi da će poboljšati svoju reputaciju. Kada se godinu dana kasnije, 1574.vratio u Frankfurt, tjelesno zdravlje mu je bilo narušeno te se ubrzo razbolio što je završilo njegovom smrću 11.ožujka 1575.⁶³

4. Vlačićev značaj i ostavština

4.1.Vlačićeva uloga u protestantskim sporovima

Govoreći o utjecaju Matije Vlačića Ilirika na očuvanje i širenje protestantske misli nije dovoljno samo se dotaći njegovih djela i utjecaja na razvoj sveučilišta i intelektualnog bogatstva, već je potrebno sagledati i same njegove stavove i vjerovanja. Kako Vlačić nije svoju teologiju objavio u nekom sustavnom obliku, njegovo razumijevanje vjere i crkvenih pitanja potrebno je potražiti u prijeporima i raspravama u kojima je sudjelovao.⁶⁴ Sve rasprave u kojima je sudjelovao odvale su se nakon smrti Luthera kojeg je smatrao dobrim prijateljem, ali i uzorom u vjerskim pitanjima. Naime, nakon Lutherove smrti 1546. godine reformacija ulazi u krizno razdoblje te je njezin opstanak upitan iz razloga što se sve više Lutherovih sljedbenika priklanjalo umjerenijoj struji reformacije te su pokušavali naći put do mirnog suživota s katolicima. Prije nego što je došlo do formalnog razgraničenja između protestantskog i katoličkog vjerskog nauka Augsburškim vjerskim mirom 1555., pojavljuju se određene struje

⁶² *Isto*, 40.

⁶³ *Isto*, 42.

⁶⁴ *Isto*, 43.

koje naginju ka mirnom dogovoru i kompromisu. Šanse za postizanje takvih dogovora značajno su se povećale Lutherovom smrću, te do svojevrsnog pomirenja dolazi kad na snagu stupa interim. Riječ „interim“ na latinskom znači „privremeno, za sada“, a u crkvenoj povijesti označava razdoblje privremenog slaganja katolika i protestanata, a koje bi trebalo biti na snazi sve dok sabor ne donese konačnu odluku. Prvi interim sastojao se od 26 točaka, a budući da ih je Karlo V. donio 1548. u Augsburgu, naziva se još i Augsburški interim.⁶⁵ Najbliži Lutherov suradnik, Phillip Melanchton, koji je nakon Lutherove smrti preuzeo vodstvo protestantskog pokreta, odlučio se za takav pristup koji bi se temeljio na kompromisima i povlasticama Katoličkoj crkvi. S druge strane, ovakva budućnost protestantizma nije bila odobrena od svih ključnih reformatora. Jedna struja protestantskog pokreta, predvođena Vlačićem, "Ahilom čistog luteranstva" želi zadržati "čist nauk". Oni žele zadržati originalno Lutherovo učenje te odbijaju činiti ikakve kompromise vjerujući da kada je vjera u pitanju nema pogodbi. Ovakvo stanje podijelilo je protestante na dvije struje; na flacianiste (pristaše Vlačića) koji se protive pomirenju s katolicima te pomirenje vide kao izdaju svoje vjere i smrt reformacije, te filipiste (pristaše Melanchtona) koji se zalažu za svojevršno pomirenje s katolicima. Zbog svoje upornosti i nepopustljivosti Vlačić je iz Witteberga preselio u Magdeburg gdje se pisanjem bori protiv interima te njegovih zagovaratelja. Tamo je predvodio borbe protiv zagovaratelja pomirenja (pape, cara i protestanata koji su podržavali interim) i pisao i tiskao brojne spise u kojima bodri istomišljenike te kritizira protivnike. Ono što je također narušilo protestantsko jedinstvo jest nedostatak odgovora na pitanja oko kojih su se ranije sukobljavali protestanti i katolici, a tiče se euharistije, slobodne volje, istočnog grijeha, bogoslužja i drugih vjerskih nauka.⁶⁶ Upravo se Vlačić istaknuo kao jedna od ključnih ličnosti u rješavanju navedenih sporova, a prvi u kojem se našao bio je spor oko interima, poznatiji i kao „adijaforistički spor“. Phillip Melanchton, kao novi vođa wittenberške reformacije, pristao je uz Augsburški i Leipziški interim, čiji su zakoni zahtijevali da se neki običaji i obredi Katoličke ckrve moraju vratiti u protestantsku Crkvu. Takva pitanja su katolicima bila znana kao „adijafore“, odnosno nešto indiferentno, ni dobro ni zlo, a isto mišljenje dijelio je i Melanchton koji je takva pitanja smatrao sporednima te je odlučio kako bi bilo najbolje pristati na takve ustupke s ciljem pomirenja s cara Karla V. Vidjevši što se događa, Vlačić je odlučio reagirati te poziva propovjednike da ne pristaju uz odredbe papista, odnosno protestanata koji su podržavali interim. Tako u Magdeburgu započinje svoju promidžbu u kojoj kroz objavljivanje traktata,

⁶⁵ Bilokapić, *Teološke rasprave i formulacije u 16.stoljeću i Matija Vlačić Ilirik*, 19.

⁶⁶ *Isto*, 20.

knjižica i brošura nastoji sakupiti sve veći broj svojih pristaša koji bi se protivili promjenama. Osim toga, Vlačić je pokušao promijeniti mišljenje i samog Melanchtona, uvjeravajući ga da će bilo kakvo popuštanje po pitanju vjere imati strašne posljedice za protestantsku Crkvu.⁶⁷ Augsburškim interimom nisu se htjele donijeti promjene samo u obredima, već je trebalo doći i do specifičnog udaljavanja od Lutherove teologije što je Vlačiću posebno smetalo.

Sljedeći spor u kojem je Vlačić imao ključnu ulogu jest „Majoristički prijepon“⁶⁸ kojeg je započeo profesor i propovjednik Georg Major.⁶⁹ Budući da je nakon potpisivanja Leipziškog mira u Njemačkoj dolazilo do sve češćih pobuna, Georg Major (koji je bio jedan od potpisnika mira) pokušao je putem propovijedi i pisama uvjeriti u to da je učinjena prava odluka te da se u wittenberškom nauku nije ništa promijenilo. Osim toga krenuo je izravnim napadima na neistomišljenike te je do ovog sukoba ponajviše došlo zbog Majorova mišljenja da su za spasenje potrebna dobra djela, što vlačićevci, negiraju te proglašavaju Majora „sumnjivim papistom“ i „kršćanskim buntovnikom“.⁷⁰ U „Osianderovom sporu“⁷¹ koji je izazvao Andrija Osiander, flacianisti su bili usuglašeni sa filipistima te su zajedno branili Lutherov i Melanchtonov stav koji je bio oprečan Osianderovom koji naglašava unutarnji karakter opravdanja. Svoj stav Vlačić je iznio u djelu *Pobijanje Osianderovog vjeroispovijedanja o opravdanju jadnog grešnika isključivo po prijeko potrebnjoj pravednosti njegovog visočanstva Boga iz 1552.*⁷²

Kaspar von Schwenckfeld⁷³ bio je pokretač još jednog prijepora unutar protestantizma. Schwenckfeld je tvrdio da je doživio duhovno prosvjetljenje otprilike kad i Luther, ali je on

⁶⁷ Ilić, *Milost, vjera i grijeh. Teologija Matije Vlačića Ilirika*, 46.

⁶⁸ Majoristički prijepon jest prijepon koji je nastao nakon potpisivanja Leibziškog interima, a pokrenuo ga je i nadjenao mu ime Georg Major. Budući da je u protestantskim njemačkim zemljama sve više raslo nezadovoljstvo s interimom, Major je počeo propovijedati i pisati pisma u želji da uvjeri javnost kako je wittenberško učenje ostalo netaknuto. Povrh navedenih postupaka, Major počinje i napadati protivnike Wittenberga, posebno Vlačića. Usp. Bilokapić, *Teološke rasprave i formulacije u 16. stoljeću i Matija Vlačić Ilirik*, 21.

⁶⁹ Ilić, *Milost, vjera i grijeh. Teologija Matije Vlačića Ilirika*, 49.

⁷⁰ Bilokapić, *Teološke rasprave i formulacije u 16. stoljeću i Matija Vlačić Ilirik*, 21.

⁷¹ Osianderov spor ime dobiva po njegovom začetniku, nürnberškom reformatoru Andreasu Osianderu. Nakon što je Augsburški interim stupio na snagu, Osiander je otišao u Königsberg gdje mu je ponuđeno radno mjesto za katedrom za teologiju na novoosnovanom sveučilištu. Za vrijeme svoje prve rasprave, iznio je stavove u vezi opravdanja i milosti zbog kojih će se naći u problemima s luteranima i kalvinistima. Glavni razlog zašto dolazi do sukoba ujedinjenih luterana i Osiandera je to što se on nije slagao s Lutherovim konceptom opravdanja u kojem pravedni Bog grešnika proglašava opravdanim. Usp. *Isto*, 21.

⁷² Ilić, *Milost, vjera i grijeh. Teologija Matije Vlačića Ilirika*, 53.

⁷³ Kaspar Schwenckfeld von Ossig (1489. – 1561.) bio je njemački teolog, pisac i propovjednik iz Šleske. Usp. Kaspar Schwenckfeld von Ossig, *Britannica*, pristupljeno 1.9.2023., <https://www.britannica.com/biography/Kaspar-Schwenckfeld-von-Ossig>

imao drukčije viđenje nekih ključnih aspekata protestantizma. Prema Iliću, Schwenckfeld je došao do „spiritualističkog tumačenja Gospodnje večere i kritizirao je Augsbursko vjeroispovijedanje po pitanjima krštenja djece i slobodne volje”.⁷⁴ Budući da je jako brzo stvarao veliki broj sljedbenika, propovjednici iz Švapske i Šleske molili su Vlačića da piše protiv Schwenckfelda za što ga nije trebalo dugo nagovarati. Vlačić s neodobravanjem gleda na spiritualistički pristup Svetom pismu te piše niz rasprava protiv Schwenckfelda, od kojih je prvu nazvao *O Svetom pismu i njegovu utjecaju*.⁷⁵ Glavni uzrok njihovog spora bilo je kako vide riječ Božju. Točnije, Schwenckfeld je tvrdio da je Biblija nejasna te da se čovjek ne treba njome služiti kako bi shvatio riječ Božju. Po njemu ona je mistična te se nalazi u svakom čovjeku. S druge strane, Vlačić je vjerovao u važnost sakramenata i Božjih zapovijedi te je tvrdio da se Bog susreće s ljudima isključivo po sakramentima i zapisanoj, vanjskoj riječi.⁷⁶ „Sinergistički prijemor”⁷⁷ bio je važan po tome što je uzrok nadolazećeg „Vlačićeva prijepora”⁷⁸. Godine 1555. Johann Pfeffinger napisao je djelo *Pet pitanja o slobodi čovjekove volje* čime se suprostavlja osnovnom Lutherovom učenju. Kao odgovor na to djelo Vlačić piše *Pobijanje Pfeffingerovih propozicija o slobodnoj volji*. Prekretnica u ovom sukobu događa se kad Vlačićev kolega, profesor Victorin Strigel i gradski propovjednik Andreas Hugel počinju podupirati Pfeffingera i javno se suprotstavljati Vlačiću.⁷⁹ Obje strane zahtijevale su da se rasprava vodi na teološkoj razini u obliku javne tribine što im je bilo i omogućeno 1560. godine na vojvodskom dvoru u Weimaru. U ovoj raspravi Vlačić je svojim stavovima ukaljao ugled te je ostao zapamćen po zagovaranju pasivnosti čovjeka u obraćenju, podržavanju nauka o iskonskome grijehu i izjavi da je grijeh supstancija paloga čovjeka.⁸⁰ Sama rasprava u Weimaru bila je pokušaj svjetovnih vlasti u razrješavanju sukoba između Vlačića i Strigala koji su oboje bili vodeći intelektualci na sveučilištu u Jeni, ali su isto tako bili vođe dvaju različitih pokreta.

⁷⁴ Ilić, *Milost, vjera i grijeh. Teologija Matije Vlačića Ilirika*, 55.

⁷⁵ *Isto*, 56.

⁷⁶ *Isto*, 57.

⁷⁷ Sinergistički prijemor je prijemor temeljen na pitanju čovjekove volje i vjere. Luther je smatrao da čovjek nema slobodnu volju te da o čovjekovoj duši odlučuje onaj tko njome upravlja; Bog ili Sotona. Melancthon se Lutherovom vjerovanju protivi u svom djelu *Loci Communes* gdje tvrdi da u obraćenju sudjeluju tri faktora, a to su Riječ, Sveti duh i čovjekova volja koja odlučuje za sebe i bori se protiv svojih slabosti. Godine 1555. dolazi do ponovnog pokretanja pitanja slobodne volje kad je Johann Pfeffinger, profesor u Leibzigu, objavio djelo *Pet pitanja o slobodi čovjekove volje* gdje tvrdi da čovjek ima svoju ulogu u obraćenju. Usp. Bilokapić, *Teološke rasprave i formulacije u 16. stoljeću i Matija Vlačić Ilirik*, 22.

⁷⁸ Vlačićev prijemor bio je prvenstveno pokušaj svjetovnih vlasti u pomirenju i razrješavanju sukoba između Vlačića i Strigala koji su se našli na suprotnim stranama sinergističkog prijepora. Usp. Ilić, *Milost, vjera i grijeh. Teologija Matije Vlačića Ilirika*, 62.

⁷⁹ Ilić, *Milost, vjera i grijeh. Teologija Matije Vlačića Ilirika*, 62.

⁸⁰ *Isto*, 63.

Kako su cijelu rasoravu popratila mimoilaženja u razmišljanju, ali i izražavanju što je dovelo do nesporazuma, ona je završila štetno po Vlačića. Krajem 1561.godine vojvoda je Vlačića i njegove istomišljenike otpustio sa sveučilišta u Jeni te primorao Vlačića na stalno seljenje i bježanje budući da nigdje nije mogao pronaći posao.⁸¹ Iako je Vlačić nakon prijepora izgubio posao i ugled, njegovo aktivno sudjelovanje u protestantskim prijeporima donijelo mu je popularnost među njegovim pristašama, ali i protivnicima. Samim sudjelovanjem u sporovima, Vlačić je iskazivao svoju odanost Lutherovom učenju koje je dodatno oblikovao vlastitim stavovima koji su često bili osuđivani od strane drugih značajnih reformatora. Osim toga, kao rezultat sudjelovanja u sporovima, Vlačićeva spisateljska djelatnost je došla do izražaja te je nastao velik broj različitih djela i spisa u kojima Vlačić kritizira neistomišljenike, ali i argumentira svoja vjerovanja i stavove o vjerskim pitanjima.

4.2. Vlačićeva djela

Ključnu ulogu u Vlačićevom djelovanju imala je njegova spisateljska djelatnost. Iako se njegovo sudjelovanje u protestantskim sporovima temeljilo na teološkim pitanjima, njegova spisateljska djelatnost obuhvaćala je i druga znanstvena područja. Po završenom obrazovanju Vlačić je bio filolog: hebraist i grecist te je te predmete predavao na sveučilištima. O učenju i proučavanju latinskog i grčkog pisao je na latinskom jeziku, jeziku kojim su pisana većina njegovih objavljenih i neobjavljenih djela. Bez obzira na završeno obrazovanje, Vlačićeva filološka djela slabije su istražena te je istraživački fokus bio stavljen na njegovu djelatnost na području povijesti, teologije i teološke filozofije.⁸² Budući da se *Katalog svjedoka istine* ističe svojom historijskom važnošću, o njemu će biti riječi u zasebnom poglavlju te će se ovdje fokusirati na njegovo stvaralaštvo o teološkim pitanjima. Kao jedan od njegovih najranijih djela uzima se autobiografski spis *Apologia* u kojoj progovara o potištenosti i strahu koje je osjećao prilikom svog studiranja te opisuje kako mu je pomogao susret s Martinom Lutherom. U njemu opisuje svoju nelagodu i strah od smrti te kako je uz pomoć Friedricha Bachofena⁸³ upoznao Luthera, a uz pomoć lokalne zajednice koja je molila za njega, uspio „ozdraviti”.⁸⁴ Time Vlačić

⁸¹ Isto, 65.-67.

⁸² Mirković, *Matija Vlačić Ilirik*, 9.

⁸³ Friedrich Bachofen bio je crkveni đakon u Wittenbergu kod kojeg je Vlačić stanovao tijekom studiranja. Usp. Ilić, *Milost, vjera i grijeh. Teologija Matije Vlačića Ilirika*, 23.

⁸⁴ Ilić, *Milost, vjera i grijeh. Teologija Matije Vlačića Ilirika*, 24.

implicira da je spas za svoj unutarnji nemir i tjeskobu pronašao u vjeri i protestantskoj vjerskoj zajednici. Prvim Vlačićevim teološkim djelom smatra se *De vocabulo Fidei* (O riječi "vjera") u kojoj je analizirao riječ "vjera" na temelju njenog hebrejskog podrijetla. Ono što je zanimljivo, a vezano je za ovu knjigu jest činjenica da je predgovor napisao Phillip Melancthon koji je za svega nekoliko godina postao jedan od glavnih Vlačićevih suparnika.⁸⁵ Za vrijeme svog boravka u Magdeburgu Vlačić okuplja skupinu luteranskih učenjaka te započinje pisanje *Magdeburških centurija*, djela koje podijeljeno na stoljeća prati povijest Crkve. U svrhu sastavljanja ovog djela Vlačić i koautori koristili su se primarnim izvorima kojima su željeli prikazati da je u svim povijesnim razdobljima postojala „istinska Crkva koja je ostala vjerna izvornoj apostolskoj vjeri”.⁸⁶ Ovo djelo bilo je podijeljeno u sveske; prva tri sveska bila su objavljena 1559., dok je XIII. svezak objavljen tek 1574. Svesci XIV. i XV. nikada nisu ni bili objavljeni.⁸⁷ Svaki od 13 svezaka čini jednu Centuriju u kojoj je obrađeno po jedno stoljeće, od prvog do trinaestog.⁸⁸ Sama ideja o stvaranju ovakvog djela javila se u Vlačiću već 1552. godine kada je tražio argumente protiv papinske prevlasti, politike Tridentskog koncila i sistematske protureformacije. Kako bi uspio u tome, argumente je trebao pronaći među historijskim dokumentima i spisima.⁸⁹ Vlačić je bio svjestan kako započinje projekt ogromnih razmjera koji neće moći sam provesti u djelo. Tako je s njim surađivao cijeli tim pisaca od kojih je svatko imao svoj zadatak za kojeg su bili specijalizirani. Bez obzira na više autora, Vlačića se smatra tvorcem tog djela zato što je zamisao bila njegova; on je izradio plan, program i sadržaj, on je upravljao prikupljanjem sve potrebne dokumentacije te je nadgledao provođenje projekta. Također je bio jedan od glavnih pisaca prvih pet Centurija te suradnik na svim drugima, sve do 12. centurije.⁹⁰ Budući da ovo djelo vuče korijene iz historijskih spisa, smatra se da je Vlačić tu ljubav prema historiografiji razvio već za vrijeme svog školovanja u Veneciji pod utjecajem svog učitelja, humanista Giovannija Battiste Cipellija, poznatijeg kao Egnatius.⁹¹ Kako bi ovom zadatku pristupio u skladu s historiografskim metodama istraživanja, Vlačić je shvatio da je prije svega potrebno sistematsko prikupljanje podataka, a zatim i sistematska obrada svih spisa koji sadrže potrebnu dokumentaciju. Ove spise Vlačić dijeli u osam kategorija, a to su: svi teološki pisci (osobito oni stariji, tiskani i netiskani), svi ondašnji historičari, svi stariji zapisi

⁸⁵ *Isto*, 28.

⁸⁶ *Isto*, 30.

⁸⁷ *Isto*, 30.

⁸⁸ Mirković, *Matija Vlačić Ilirik*, 33.

⁸⁹ *Isto*, 34.

⁹⁰ *Isto*, 34.

⁹¹ *Isto*, 35.

koji pokazuju stanje prije pape Grgura Velikog, spisi inkvizicije i procesi protiv vjernika, spisi protiv Antikrista, spisi koji su napisani od strane papinskih ljudi protiv ljudi koji misle ispravno (Vlačić se ovdje poziva na ljude koji su bili napadani od strane Rimokatoličke crkve zbog svojih vjerovanja koja su oni smatrali ispravnima, a bila su suprotstavljena crkvenim pravilima), kronike/anali pojedinih mjesta gdje su se često vodile religiozne borbe te spisi valdovaca.⁹² Prvu skicu koju je Vlačić napravio već 1552. nazivao je *schaeda*. Taj kratki i sažeti nacrt prepisao je u više primjeraka te poslao diljem Svetog Rimskog Carstva zajedno s opširnim popratnim pismom, kako bi dobio povratne informacije o svojoj ideji. Na temelju sačuvanih popratnih pisama vidimo da su ona bila slana na važna mjesta kao što su Beč, Frankfurt, Hamburg i dr. te da su ih dobivale važne ličnosti, neovisno jesu li osobno poznavali Vlačića. Poseban značaj ovih pisama leži u njihovom sadržaju. Naime, u pismima saznajemo kako je zamisao o Centurijama Vlačićeva, saznajemo koji je njihov cilj, o čemu govore te na koji način će ostvariti zacrtani cilj. Govoreći o cilju valja istaknuti da je on bio prikazati da je stara, izvorna crkva bila "prava crkva", odnosno da je bila nevinna i neiskvarena, da je pratila Sveto pismo i Božju riječ. Međutim, kroz svoje dugo postojanje Crkva je zastranila s pravog puta, ona se iskvarila i počela djelovati sebi u korist. Kao glavni razlog kvarenja Crkve navode se zlonamjernost, nemar i neznanje kojima su dodatno pridonijele stalne promjene crkvenih poglavara. Bez obzira na cjelokupnu sliku Crkve koja samu sebe vodi u propast, kroz sva ta stoljeća uvijek su bili prisutni "ispravni učitelji", odnosno crkvenjaci koji su djelovali ili nastojali djelovati na temelju Svetoga pisma. Vlačić je naveo kako su oni bili prisutni kroz cjelokupno postojanje Crkve i kako je sad, u vrijeme reformacije prava istina konačno otkrivena i kako može doći do poboljšanja stanja u Crkvi.⁹³ Za reformaciju su *Centurije* bile značajne zato što prikazuju kako je borba za istinu, za povratak originalnoj Crkvi bila zapravo borba koju su vodili reformatori. Svi koji su se kroz stoljeća protivili službenoj Rimokatoličkoj crkvi zapravo su bili most između stare i suvremene reformacije.⁹⁴ Pod staru reformaciju možemo uvrstiti sve one vjerske pokrete poput valdenza i husita koji su željeli provesti reforme u Crkvi

⁹² Valdovci, odnosno valdenzi, sljedbenici su laičkog reformatorskog pokreta kojeg je u Lyonu oko 1175. utemeljio Petar Valdes. Cilj im je bio povratak izvornom kršćanstvu; budući da su zagovarali radikalno siromaštvo nazivali su se Kristovi siromasi, a zalagali su se i za odbacivanje nauka o čistilištu, vojne službe i zakletve. Iako su u početku bili tolerirani od strane Crkve, nakon sukoba s hijerarhijom, oni bivaju zabranjeni i ekskomunicirani. Nakon njihove podjele na „katoličke siromahe“ i „laičku crkvu“, prvi su se vratili Crkvi i nestali, dok su se drugi ubrzano širili Švicarskom, Francuskom i Svetim Rimskim Carstvom. Usp. valdenzi. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 1. 9. 2023. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=63694> Usp. Mirković, *Matija Vlačić Ilirik*, 46.

⁹³ *Isto*, 39.-40.

⁹⁴ *Isto*, 40.

u svrhu njezina poboljšanja. Službeni crkveni pisac Joannes Cochlaus⁹⁵ tvrdi da je Vlačić uspio u nečemu što nikad nisu uspjeli ni Luther ni njegovi učenici, a to je pronaći spise u kojima znamenite crkvene osobe, kao što su sveci ili pape, te vođe reformatorskih pokreta koji su kasnije proglašeni herezom, promoviraju upravo ono što će nekoliko stoljeća kasnije promovirati Martin Luther. Vlačić je pak pronašao dovoljno spisa da dokaže svoj stav da su različiti crkveni učitelji, od Pavla i Augustina, preko Valda, Wicklefa i Husa, pa sve do Luthera u velikoj mjeri dijelili mišljenje te da im je bila zajednička borba koja se vodila između njihovih učenja i učenja i postupaka službene Rimokatoličke crkve.⁹⁶ Time je Vlačić bitno utjecao na jačanje protestantske misli jer joj je dao korijene u prošlosti, opravdao je njezino postojanje te je povezo sa stavovima nekih od najvećih crkvenih mislilaca što je dodatno legitimiralo njeno postojanje. Uzimajući u obzir činjenicu da je Vlačić htio prikazati porijeklo i povijest reformacije koristeći se znanstvenom metodom istraživanja historiografije, jasno je da su *Centurije* imale važnu ulogu i u razvoju moderne historiografije. Velik broj znanstvenika 19. i 20.stoljeća *Centurije* smatra prvim primijenjenim sistemom historijske kritike. Vlačić se odmaknuo od dotadašnjeg istraživanja povijesti kao pukog nabranja godina i događaja te se osvrće na ono što je potaknulo te događaje te kakve su oni posljedice ostavili na političku, ali i vjersku povijest. Osim toga, Vlačić je nastojao svoja djela temeljiti na povijesnim izvorima. Mirković također navodi kako su *Centurije* bile i „prvi veliki sistematski poduhvat historijskog istraživanja na velikom planu i izrade historije na temelju apriorističkih postavki, a s primjenom naučne aparature i naučne kritike". To bi značilo da je Vlačić imao već unaprijed zacrtan stav kojeg je kroz svoje djelo želio dokazati te da se pritom koristio znanstvenim pristupom.⁹⁷ Time je Vlačić dokazao svoju izvrsnost ne samo kao teolog i reformator, već i kao vrstan humanist što je dodatno ojačalo njegovu ulogu i značaj u procesu širenja protestantske misli.

Osim *Kataloga* i *Centurija* Vlačić je napisao brojna druga historijska djela, odnosno spise. Kao najpopularniji ističu se oni u kojima progovara, odnosno ispituje, primat pape. Takve spise izdavao je na latinskom i njemačkom jeziku u više izdanja. Prvi takav spis glasi *Spis protiv primata pape*, a objavljen je 1550. Drugi spis zove se *Povijest borbi između rimskih biskupa i šestog Kartaginskog sinoda i Afričkih crkava o primatu ili vlasti pape...Također: Protiv*

⁹⁵ Joannes Cochlaus, pravog imena Johannes Dobeneck, bio je njemački humanist i glavni Lutherov protivnik koji je zagovarao Rimokatoličku crkvu. Usp. Johannes Cochlaeus, German humanist, *Britannica*, pristupljeno: 1.9.2023., <https://www.britannica.com/biography/Johannes-Cochlaeus>

⁹⁶ Mirković, *Matija Vlačić Ilirik*, 40.

⁹⁷ *Isto*, 119.

primata i tiranstva pape, koji je objavljen 1554. godine u Baselu.⁹⁸ Još jedan važan spis u kojem pobija primat pape jest spis *Knjiga Nila Solunjanina o primatu rimskog pape* koju je 1555. tiskao na grčkom i latinskom jeziku. U njoj se vraća u prošlost u doba apostola Petra te želi dokazati da Petar ni po čemu nije imao vrhovne ovlasti u Crkvi, nije bio nadređen ostalim apostolima i ostatku svijeta te mu je glavna zadaća bila širiti kršćanstvo među poganima. Time se posljedično dovodi u pitanje višestoljetna koncepcija o papinskom primatu.⁹⁹ Osim historiografskih djela, Vlačić je poznat i po svojim djelima teološke tematike koje piše ponajviše za svog boravka u Regensburgu. Preseljenjem u Regensburg, Vlačić se nastavlja koristiti pisanjem u svrhu jačanja i širenja protestantske misli, gdje piše *Disputatio de Originali Peccato et Libero Arbitrio*, svoju teologiju o iskonskome grijehu i slobodnoj volji.¹⁰⁰ Kako Ilić navodi, Vlačić je u Regensburgu napisao i svoje najveće i najsvustavnije djelo, *Clavis Scripturae Sacraei*, odnosno *Ključ Svetoga pisma* u kojemu su ondašnji učenjaci odmah uočili veliki potencijal i važnost. Tako ga je filozof Wilhelm Dilthey¹⁰¹ ocijenio kao "prvu znanstvenu interpretaciju Biblije od vremena rasprava između aleksandrijskih i antiohijskih teologa", a Hans-Georg Gadamer¹⁰² ga naziva "prvim značajnim hermeneutičkim djelom".¹⁰³ U *Ključu Svetog pisma* Vlačić kritizira teologe koji smatraju da je njegovo teološko stajalište pogrešno jer je pokvareno Aristotelovskom logikom te da zato više nije u mogućnosti razumjeti jezik Biblije.¹⁰⁴ Vlačić je kao odgovor na takve optužbe naveo to da onodobni teolozi ne odobravaju istraživanje hebrejskih i grčkih izvora smatrajući da uzrokuju jačanje hereze. Može se reći da je tome tako zato što se humanizam uvelike temeljio na proučavanju i rekreiranju antičkih (posebice grčkih) izvora te sam humanizam u središte stavlja čovjeka, a ne Boga i Crkvu što smeta Svetoj Stolici i takvi izvori bivaju proglašeni poticateljima hereze. Vlačić nadalje tvrdi kako se takvo učenje protivi crkvenim učiteljima poput svetih Jeronima, kojemu su jezici bili veliki dio njegova djelovanja i kojima je posvetio mnogo vremena, i Augustina koji je čak u

⁹⁸ Isto, 123.

⁹⁹ Isto, 124.

¹⁰⁰ Ilić, *Milost, vjera i grijeh. Teologija Matije Vlačića Ilirika*, 35,-36.

¹⁰¹ Wilhelm Dilthey (1833.-1911.) bio je njemački filozof koji je znatno doprinio metodologiji humanističkih znanosti. Usp. Wilhelm Dilthey, *Britannica*, pristupljeno: 1.9.2023., <https://www.britannica.com/biography/Wilhelm-Dilthey>

¹⁰² Hans-Georg Gadamer (1900.- 2002.) bio je poznati njemački filozof 20.stoljeća čija je filozofija hermeneutike bila pod utjecajem Wilhelma Diltheya. Usp. Hans-Georg Gadamer, *Britannica*, pristupljeno: 1.9.2023., <https://www.britannica.com/biography/Hans-Georg-Gadamer>

¹⁰³ Ilić, *Milost, vjera i grijeh. Teologija Matije Vlačića Ilirika*, 36.

¹⁰⁴ Ilić, *Theologian of Sin and Grace. The Process of Radicalization in the Theology of Matthias Flacius Illyricus*, 188.

svom djelu *De doctrina christiana* preporučao proučavanje jezika.¹⁰⁵ Augustinov lik ne spominje se samo u *Ključu Svetog pisma*, već i u jednom još važnijem Vlačićevom djelu, a to je *Katalog svjedoka istine*.

4.3. Katalog svjedoka istine

Katalog svjedoka istine (lat. *Catalogus testium veritatis, qui ante nostram aetatem reclamerunt Papae*) smatra se jednom od najviše puta tiskanih i prevođenih, kao i najčitanijih knjiga Matije Vlačića Ilirika.¹⁰⁶ *Katalog* je pisan latinskim jezikom te je za Vlačićeva života objavljen u dva navrata (1556. i 1562. godine), a zatim još pet puta (1597., 1608., 1666., 1667. i 1672.). Osim na latinskom, *Katalog* je ubrzo izdan i na njemačkom (1573.) i holandskom jeziku (1633.). Hrvatski prijevod ima dva izdanja; onaj iz 1960. koji nije potpun te sadrži samo sto svjedoka te onaj iz 1998.¹⁰⁷ Kada bismo govorili o samoj temi ovog djela, mogli bismo reći da je jako slična onoj iz *Centurija*. U *Katalogu*, isto kao i u *Centurijama*, Vlačić nastoji prikazati Svetu Stolicu i crkveno poglavarstvo kao kamen spoticanja i prepreku iskonskom, evanđeoskom kršćanstvu i evanđeoskoj istini.¹⁰⁸ Prvu ideju o stvaranju ovakvog djela koje bi bilo svojevrsni popis svih svjedoka istine, odnosno onih koji su se borili protiv pape i crkvenog centralizma, nailazimo u Vlačićevoj knjizi *Antilogia papae, hoc est De corrupto Ecclesiae statu et totius cleri papistici perversitate* koja je tiskana u Bazelu 1555. Bez obzira što je ova knjiga izašla bez Vlačićeva imena, njegovo autorstvo je zajamčeno, a to potkrepljuje i činjenica da je knjigu izdao Vlačićev prijatelj, tiskar Joannes Opporinus.¹⁰⁹ Prije samog objavljivanja cjelokupnog *Kataloga* među Vlačićevim suradnicima i prijateljima kružio je kratki rukopis od svega 50 listova koji je godinu dana kasnije, 1553. prepisan u tri primjerka. U sljedećih nekoliko godina, rukopis se znatno proširio te je brojao preko 1000 stranica te sadržavao posvetnu poslanicu (*Epistola muncupatoria*) i predgovor čitatelju (*Mathias Flacius Illyricus Christiano lectori*).¹¹⁰ Prvo izdanje sadržavalo je 400 svjedoka istine, koji su u knjizi bili raspoređeni prema vremenu života i svjedočenja. Tako ovo djelo obuhvaća vremenski period od prvog svjedoka Petra apostola do knjige *Opusculum tripartitum* iz 1552. godine. Na samom početku knjige nalazi se i abecedni popis svjedoka i svjedočanstava, *Indeks scriptorum*, koji nosi naslov *Testes veritatis, qui ante*

¹⁰⁵ *Isto*, 189.

¹⁰⁶ Josip Bratulić, *Matija Vlačić Ilirik i njegov Katalog svjedoka istine*, 29.

¹⁰⁷ *Isto*, 29.

¹⁰⁸ *Isto*, 29.

¹⁰⁹ *Isto*, 29.

¹¹⁰ *Isto*, 29.- 30.

*nostram aetatem vixerunt, sive Catalogus scriptorum, qui Papae ante Lutherum reclamernut.*¹¹¹ Drugo izdanje *Kataloga* rađeno je u isto vrijeme kad i *Centurije* te s njima dijeli mnoge sličnosti. U *Centurijama* Vlačić i suradnici donose cjelokupnu povijest Crkve, od apostolskih vremena do 13. stoljeća, koja se zasniva na prikupljenim izvorima, dok u *Katalogu* Vlačić nabraja, prikazuje i tumači životne putove određenih osoba i sadržaje izabranih dokumenata. U *Katalogu* autor kroz sažeti, enciklopedijski oblik stvara neku vrstu povijesnih eseja o osobama, institucijama i pojavama u crkvenoj povijesti čemu svjedoči sljedeći navod iz *Kataloga*: „Kažem dakle samo ovo: U ovo su djelo uvršteni mnogi vrlo ozbiljni i korisni povijesni prikazi i čitavi spisi, koji se inače ne nalaze nigdje u štampanim knjigama te se ne mogu lako pronaći odrugud, nego baš iz ovog djela”.¹¹² Osobe u kojima je u ovom djelu riječ su pojedine osobe, svetci, carevi, pape, crkvene skupine i drugi koji su djelovali protiv pape, odnosno odupirali mu se.¹¹³ Ovako Vlačić o tome govori: „Ali kako je sasvim točna izreka, da nije manja vrlina čuvati stečeno nego stjecati, zato mene i druge prave učitelje Kristove vjere nekako posebno muče i zabrinjavaju ona raznovrsna zavođenja, zablude, vrlo pogubni pokušaji nekih, sablazni i štete nanijete crkvi, kojima je cilj da jednim udarcem sruše čitavu obnovljenu crkvu i religiju”.¹¹⁴ Glavna Vlačićeva motivacija za stvaranje *Kataloga* bila je želja da objavi, „brižno sastavljenu i potpunu povijest, koja bi u potpunosti i cjelovito izložila i osvijetlila oblik crkve i vjere za sve vrijeme od Kristova rođenja, da ne bi tko, pod izlikom da je starina nepoznata, mogao nametnuti bilo papinsku vlast ili druge zablude i zloupotrebe”.¹¹⁵ Vlačić smatra da se kroz cijelu crkvenu povijest može vidjeti njezino postupno propadanje, ali i vječna borba za istinu, za povratak originalnom evanđeoskom učenju i borbi protiv pape.¹¹⁶ Vlačić papu naziva Antikristom, a borbu protiv njega prikazuje sljedećim riječima: „Naposljetku, kad je već vladao i bio snažan rimski Antikrst i njegove odvratne gadosti, ipak je uvijek gotovo svagdje na svijetu bilo nekih, i to ne malobrojnih, učitelja i njihovih slušalaca, koji nisu htjeli da pred tim pokleknu, nego su se ozbiljno i postojano protiv toga borili glasom, knjigama i naposljetku svojom krvlju i mučeništvom. Oni su svim srcem željeli osloboditi od toga sebe i čitavu crkvu božju i iz dna duše jecajući to molili”.¹¹⁷ Samim time što govori da su platili „svojom krvlju i mučeništvom”, vidljivo je da su Vlačićevi svjedoci sveci mučenici, *martyres* koji su izgubili život u borbi za

¹¹¹ *Isto*, 30.

¹¹² Vlačić Ilirik, *Katalog svjedoka istine*, 2.

¹¹³ Josip Bratulić, *Matija Vlačić Ilirik i njegov Katalog svjedoka istine*, 30.

¹¹⁴ Vlačić Ilirik, *Katalog svjedoka istine*, 2.

¹¹⁵ Vlačić Ilirik, *Katalog svjedoka istine*, 2.

¹¹⁶ Kolić, *O moralnom stanju Rimokatoličke crkve iz vizure Matije Vlačića Ilirika i njegova Kataloga svjedoka istine*, 75.

¹¹⁷ Vlačić Ilirik, *Katalog svjedoka istine*, 2.

onim što smatraju ispravnim. Budući da je protestantizam odbacivao kult svetaca smatrajući da kultovi svetaca sprečavaju i onemogućavaju put prema pravoj istini, Vlačić je otišao korak dalje te je *Katalog* zapravo antihagiografija¹¹⁸. On je niz svjedoka iskoristio za svoje poimanje istine i vjere te im usto dao drugačije svjedočanstvo o njihovu radu i životu. Prema Vlačiću, svi svjedoci koje je on spomenuo bili su protestantski svjedoci protiv Katoličke crkve. Ono što je specifično jest to što je Vlačić za svjedoke koji su ujedno mučenici, tj. *martyres* upotrijebio termin *testis*.¹¹⁹ U razdoblju ranog kršćanstva za svjedoka se koristio latinski termin *martyr*, ali je on kasnije u kršćanskoj terminologiji prema pisanoj tradiciji Novog zavjeta označavao Gospodinove poslanike i učenike, a kasnije ta riječ predstavlja prvenstveno mučenike.¹²⁰

U *Katalogu* popis svjedoka Vlačić započinje sa svetim Petrom, prvim rimskim biskupom i papom. U njemu je vidio tragičnu povijest Crkve, sve ono što će je kasnije iskvariti. Iz Vlačićevih stavova prema sv. Petru vidimo da je prema njemu osjećao duboko poštovanje, ali i da je u njemu pronašao stanovite mane koje smatra praizvorom nadolazeće iskvarenosti Svete Stolice. Ovakvi stavovi najočitiji su u sljedećim tvrdnjama: „Dobro znam, da bih sv. Petru nanio nepravdu, kad bih rekao, da je bio papa ili prethodnik današnjih papa, a pogotovo kad bih rekao, da je bio osnivač i začetnik toga kužnog legla" te „Ne može se poricati, da je Petar bio niska roda i položaja i neobrazovan. Tako i pape ponajviše iz najgoreg ološa, pomoću opakih spletki malo po malo dopiru do one tiranije, a većinom su bili potpuno neuki magarci".¹²¹ Vlačić je Petrove mane i pogreške vidio u njegovom djelovanju i njegovoj naravi i te nedostatke nabrojao je u sedam točaka koje je detaljnije argumentirao. Nakon što je opisao svetog Petra, Vlačić je nabrojao i druge svjedoke i svjedočanstva; Sveto Pismo, grčku crkvu, pravoslavne crkve u Aziji, Makedoniji, Ukrajini, Vlaškoj, ilirske ili slavenske crkve. Spominje i znamenite svece kao što su Augustin, Ambrozije, Jeronim i drugi. Osim svetaca, kao svjedoke spominje i one koji su bili izravno protiv Rima kao što su Macchiaveli, Dante i Petrarca.¹²² Ono što je Vlačić želio postići objavljivanjem *Kataloga* jest prikazati Rim, odnosno Svetu Stolicu kako ju je vidio

¹¹⁸ Termin „antihagiografija" odnosi se na termin suprotan hagiografiji, biografiji svetaca i štovanih osoba. Usp. hagiografije. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 1. 9. 2023. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=24073>

¹¹⁹ Termin *testis* (lat. Svjedok) u Vlačićevom *Katalogu svjedoka istine* označava crkvenjake, svece, čak i pape koji su se borili za povratak izvornom evanđelju te su svoju borbu nerijetku platili svojim životom.

¹²⁰ Bratulić, *Matija Vlačić Ilirik i njegov Katalog svjedoka istine*, 31.-32.

¹²¹ Vlačić Ilirik, *Katalog svjedoka istine*, 10.

¹²² Bratulić, *Matija Vlačić Ilirik i njegov Katalog svjedoka istine*, 33.

on sam, Luther, ali i mnogi drugi luterani. Papinsko sjedište za njih je bilo jednako iskvareno kao Babilon koji je opisan u Ivanovoj *Apokalipsi*.¹²³

Rezultat stvaranja *Kataloga* jest to da je on, zajedno sa drugim Vlačićevim djelom, *Crkvenom povijesnicom*, označio prekretnicu u filozofiji povijesti. Do Vlačićevog vremena proučavanje povijesti se svodilo na pisanje i tiskanje kronika koje su bile popis događaja po godinama. Vlačić je pak imao drugačiji pogled na povijest. On se fokusirao na povijest kao kretanje kroz vrijeme i fokus svog istraživanja nije stavio na same događaje već na njihove uzroke i posljedice. Još jedna posljedica *Kataloga* je to da je potaknuo Rim i katoličke povjesničare da prikažu povijest katoličke crkve i povijesni put kršćanstva.¹²⁴ Budući da su sada imali dojmljivu zbirku dokumenata i biografija kršćanskih mučenika, Katolička crkva shvatila je važnost okretanja tih podataka u svoju korist. Odnosno, katolički pisci mogli su iskoristiti dokumentaciju koju je Vlačić prikupio kako bi napisali svoju verziju povijesti Katoličke crkve koja bi ju dodatno približila laicima i tako ih privukla.

5. Zaključak

Matiju Vlačića Ilirika često se zbog njegova djelovanja ubraja među najznačajnije protestantske reformatore. Bez obzira na svoje mletačko, ali i hrvatsko podrijetlo, Vlačić je svojim dugogodišnjim boravkom u njemačkim zemljama Svetog Rimskog Carstva stekao veliki ugled među ostalim reformatorima. To je svakako postigao sveobuhvatnim obrazovanjem, stvaranjem veza s važnim reformatorima od kojih se posebno ističe njegovo prijateljstvo s Martinom Lutherom, ali i svojim djelima u kojima je pokazao zavidno poznavanje teologije, filozofije, ali i povijesti koju je upoznao preko svojih humanističkih učitelja. Iako je tema njegovih djela kao što su *Katalog svjedoka istine* i *Magdeburške centurije* povijest Katoličke crkve, on se njome koristio kako bi kroz sakupljenu dokumentaciju pokušao argumentirati svoje stavove o iskrivljenosti Katoličke crkve i nužnosti povratka neiskvarenoj, evanđeoskoj crkvi. Upravo zbog svojih čvrstih stavova po pitanju vjere, Vlačić se često našao usred protestantskih sporova u kojima se zalagao za ono što je smatrao ispravnim Lutherovim učenjem. Nekolicina početnih sukoba doveli su do uzdizanja Vlačića u protestantskim krugovima, ali nakon nekog vremena, upravo su Vlačićeva čvrsta i nepokolebljiva uvjerenja dovela do njegovog pada i čestih

¹²³ Bratulić, *Matija Vlačić Ilirik i njegov Katalog svjedoka istine*, 33.

¹²⁴ *Isto*, 35.

progonstava koja su obilježila zadnje godine njegova života. Bez obzira na to, Vlačićev je utjecaj na širenje i očuvanje protestantske misli neosporan. Moglo bi se reći da je Vlačićev utjecaj na očuvanje protestantizma najvidljiviji upravo u njegovoj bogatoj spisateljskoj baštini. U svojim djelima ne samo da je javno iskazivao svoje stavove, prozivao Svetu Stolicu zbog iskvarenosti i grijeha, već je pokušao privući čitatelje da pristupe protestantizmu i da vide sve mane ondašnje Katoličke crkve. Prikazivanje postepenog kvarenja Katoličke crkve najbolje je vidljivo u *Katalogu svjedoka istine* gdje Vlačić nastoji putem svjedoka prikazati kako se i kad Katolička crkva odvojila od izvornih kršćanskih učenja i evanđelja. Osim toga, *Katalog* je značajan i po svojoj formi, odnosno sadržaju. Samim time što se *Katalog* može svrstati među Vlačićeva povijesna djela, Vlačić je bio svjestan da sve svoje navode mora argumentirati što ga dovodi do intenzivnog skupljanja povijesne građe. Osim toga, Vlačićev pristup povijesti bio je jako suvremen te se ne radi o pukom nabranju događaja, već o temeljitoj i argumentiranoj analizi uzroka i posljedica. Uzimajući u obzir njegovo visoko obrazovanje koje mu je omogućilo da izvrsno vlada hebrejskim i grčkim, ali i poviješću, te njegovu duboku predanost reformaciji i protestantizmu, može se reći da Vlačićeva teologija ulazi u jednu višu sferu. Za razliku od brojnih svojih kolega, Vlačić se u tumačenju vjerskih pitanja oslanjao na znanost i povijesne izvore, što je doprinijelo jačanju njegovog položaja u reformatorskim krugovima. Činjenica da je Vlačić za života uživao veliku popularnost, koliko pozitivnu toliko i negativnu, utjecala je na to da i nakon svoje smrti Vlačić ostane upamćen kao jedan od najvažnijih reformatora čiji je doprinos u očuvanju i širenju protestantske misli bio od iznimne važnosti.

6. Sažetak

Matija Vlačić Ilirik (1520. – 1575.) bio je poznati povjesničar, filozof, filolog i teolog. Rođen je 3. ožujka 1520. godine u istarskom gradiću Labinu koji je tad bio pod mletačkom upravom. Svoje obrazovanje nastavlja upravo u Veneciji gdje po prvi puta dolazi u dodir s reformacijom. Slušajući savjet svog strica Balda Lupetine, koji je kasnije skončao u rukama Inkvizicije, Vlačić odlazi u njemačke zemlje Svetog Rimskog Carstva gdje završava studij hebrejskog i grčkog te započinje svoju karijeru sveučilišnog profesora. U njemačkim zemljama Vlačić je upoznao Martina Luthera i njihovim prijateljstvom započinje razdoblje Vlačićeve intenzivne reformatorske djelatnosti. Najpoznatiji Vlačićevi pothvati u širenju i očuvanju reformacije bili su rad na osnivanju sveučilišta, spisateljska djelatnost, ali i sudjelovanje u protestantske

sporove koji nastaju nakon Lutherove smrti. Može se reći da je Vlačić ostao upamćen ponajviše po svojoj spisateljskoj djelatnosti i djelima kao što su *Magdeburške centurije* i *Katalog svjedoka istine* koje je njegovo najpoznatije i najčitanije djelo, a sastoji se od svjedočanstava svjedoka koji su tijekom stoljeća progovarali o iskvarenosti Svete Stolice te pozivali na vraćanje originalnoj, neiskvarenoj vjeri kao što to čini i sam Vlačić.

Ključne riječi: Matija Vlačić Ilirik, reformacija, protestantizam, sporovi

7. Izvori:

7.1. Primarni povijesni izvori:

1. Vlačić Ilirik, Matija. *Katalog svjedoka istine*. Zagreb: Dom & svijet, 1998.

7.2. Sekundarni povijesni izvori:

1. Bilokapić, Ante. *Teološke rasprave i formulacije u 16. stoljeću i Matija Vlačić Ilirik*. Matija Vlačić Ilirik. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa "Matija Vlačić Ilirik", Labin, 20.-21. travnja 2001. godine. Labin: Grad Labin, 2004.

2. Bratulić, Josip. *Matija Vlačić Ilirik i njegov Katalog svjedoka istine*. Matija Vlačić Ilirik. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa "Matija Vlačić Ilirik", Labin, 20.-21. travnja 2001. godine. Labin: Grad Labin, 2004.

3. Bratulić, Josip. *Značaj i značenje hrvatskog protestantskog pokreta*. Hrvatske protestantske knjige XVI. i XVII. stoljeća u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica, 2005.

4. Ćutić Gorup, Maja. *Članovi obitelji Barbo kao zaštitnici reformacije u Pazinskoj knežiji*. 2016.

5. Ćutić Gorup, Maja. Vignjević, Sandra. *Sudbina protestantske misli u Pazinskoj knežiji u Vlačićevo doba*. Međunarodni znanstveno-stručni skup „500 godina Flaciusa”, 26.-27. studenoga 2020. Zbornik radova, Pula: Fakultet ekonomije i turizma "Dr. Mijo Mirković", 2022.

6. Ilić, Luka. *Theologian of Sin and Grace. The Process of Radicalization in the Theology of Matthias Flacius Illyricus*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2014.
7. Ilić, Luka. *Milost, vjera i grijeh. Teologija Matije Vlačića Ilirika*. Pula: ZN "Žakan Juri", 2014.
8. Kolić, Iva. *O moralnome stanju Rimokatoličke crkve iz vizure Matije Vlačića Ilirika i njegova Kataloga svjedoka istine*. Zbornik radova sa znanstvenog skupa reformacija u Europi i njezini odjeci: povodom 500. Obljetnice Lutherovih teza. Osijek: Filozofski fakultet u Osijeku, 2019.
9. Lohse, Bernard. *Martin Luther. Život i djelo*. Zagreb: Teološki fakultet "Matija Vlačić Ilirik", 2006.
10. Miculian, Antonio. *Protestantizam u Istri (XVI. i XVII.stoljeće) u svjetlu novih arhivističkih istraživanja*. Pula: ZN "Žakan Juri", 2006.
11. Mirković, Mijo. *Matija Vlačić Ilirik*. Pula, 1980.
12. Olson, Oliver K. *Matija Vlačić i opstanak Lutherove reforme*. Zagreb: Bogoslovni fakultet, 2010.
13. Schumann, Marina. *Matija Vlačić Ilirik: Historiograf s predumišljajem*. Zagreb: Teološki fakultet "Matija Vlačić Ilirik", 2017.

7.3. Internetski izvori

1. reformacija. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 17. 8. 2023. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=52218>
2. Zwingli, Ulrich. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 1. 9. 2023. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=67601>
3. Augsburska konfesija. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 1. 9. 2023. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=4598>
4. Anton Dalmatin. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 22. 8. 2023. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=3148>
5. Augsburg. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 1. 9. 2023. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=4597>
6. interim. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 1. 9. 2023. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=27628>
7. Kaspar Schwenckfeld von Ossig(1489. – 1561.) bio je njemački teolog, pisac i propovjednik iz Šleske. Usp. Kaspar Schwenckfeld von Ossig, *Britannica*, pristupljeno 1.9.2023., <https://www.britannica.com/biography/Kaspar-Schwenckfeld-von-Ossig>

8. valdenzi. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 1. 9. 2023. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=63694>
9. . Johannes Cochlaeus, German humanist, *Britannica*, pristupljeno: 1.9.2023., <https://www.britannica.com/biography/Johannes-Cochlaeus>
10. Wilhelm Dilthey, *Britannica*, pristupljeno: 1.9.2023., <https://www.britannica.com/biography/Wilhelm-Dilthey>
11. Hans-Georg Gadamer, *Britannica*, pristupljeno: 1.9.2023., <https://www.britannica.com/biography/Hans-Georg-Gadamer>
12. hagiografije. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 1. 9. 2023. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=24073>